

Варавкіна Зінаїда,

старший викладач кафедри іноземних мов,

Стогній Ірина,

старший викладач кафедри іноземних мов,

Національна академія статистики обліку та аудиту, м. Київ

МОВНІ ЗАСОБИ КІНОПОВІСТЕЙ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У вересні нинішнього року українська й світова спільнота відзначила 125-ту річницю від дня народження видатного кінорежисера, сценариста, педагога, документаліста, письменника, художника, зачинателя авторського кіно і насамперед «великого» українця Олександра Петровича Довженка.

Національну ментальність митець увібрав, вирішивши в українській селянській сім'ї, полюбивши з дитинства мову свого народу, його культуру, звичаї та традиції. І як не намагались сталінські чиновники зробити з нього російського діяча культури, їм це так і не вдалося: О. Довженко усією своєю творчістю залишився на все життя відданим сином України.

Він торкався різних сфер матеріального і духовного життя народу, різних спеціальностей і фахів, – і завжди його термінологія була науково грамотною, точною і витриманою, його синоніміка багата і глибока. Сила його ще й у тому, що в його ніби синкретичній творчості художнє слово поєднується з виразовими засобами кіно, скульптури, живопису [2].

О. Довженко був справжнім народним художником, він багато взяв від багатогранної поетичної душі народу і відобразив це у своїй творчості. Аналізуючи мову кіноповістей, звертаємо увагу на використання української живої розмовної мови, на мову народної пісні, що вплітаються у прозову мову кіноповістей.

У творчому доробку письменника можна знайти безліч прикладів використання українських народних пісень. Любов до пісні митець перейняв від матері, від якої у роки війни записав 30 народних творів, давши їм назву «Материні пісні». Більшість із них використав у своїх кіноповістях.

Улюблені народні пісні Олександра Петровича – «Ой горе тій чайці», «Повій, вітре, на Україну», «Пливе човен води повен».

В одній із кіноповістей О.Довженко писав про своїх героїв, що вони, співаючи, «охоплювали піснями цілі століття свого життя». А в «Автобіографії» зазначив: «Я зробив «Звенигору» якимось одним духом – за сто днів. ...не зробив, а проспівав, як птах». Дійсно, кіноповість прозвучала піснею любові до рідного народу, вірою в його краще майбутнє.

Кіноповість «Арсенал» починається епічно-пісенним висловом «Ой, було в матері три сини», а рядки пісень («Кланяюсь вам до сирої землі»; «Забіліли сніги навколо Києва, загуляли хуртовини»; «Гей, ви, брати мої, товариші бойові»; «Ой, синочки мої, голубчики») часто звучать, увиразнюючи прозову мову твору.

У кіноповісті «Зачарована Десна» багато пісенних текстів звучать ще й окремо, тому її стосовно використання пісенної ритмомелодики літературні критики називають поезією в прозі.

Епічно-пісенний, фольклорний образ матері і розлуки проходить у О. Довженка не один раз. Психологічний початок цього – у враженнях і переживаннях дитинства: «Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами..., щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий. Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці» [3, с. 489].

Кожна пісня, кожне пісенне слово нагадують читачеві улюблені народом образи, які викликають асоціації, що охоплюють родинне та легендарне, героїко-романтичне життя українського народу

Щоб надати усій кіноповісті «Поема про море» урочистого звучання, автор починає її піснею «Рече та стогне Дніпр широкий...», яка нині стала другим гімном України. На сторінках цього твору читачі знайомляться з бурлацькою піснею «Ой, бурлака молоденький»; з чумацькою «Упав чумак край дороги»; з піснею «Ой горе тій чайці». Використанням народних

українських та авторських пісень О. Довженко розвинув в українській новітній літературі високі традиції кращих її майстрів.

Майже на кожній сторінці своїх творів митець активно використовує різноманітні мовні засоби народної творчості, зокрема найбільше постійних епітетів: *сира земля , тихий вечір, ясна зоря, золота країна, мак червоний, цвіт рожевий, поле ясне, човни вербові, весла ясеніві, веселі води, воли круторогі, ключ журавлиний, місяць ясний.*

Герої твору послуговуються характерним для усного народного словотвору парним вживанням дієслів та іменників, що позначають одну дію і один об'єкт: *тужить-голосить, гудуть-невгавають, путі-дороги, батько-мати, шляхи-дороги.* Поряд з цим О. Довженко використовує урочисті словосполучення, що творилися народом і мали поширення в період Другої світової війни: *син-воїн, народ-воїн, місто-герой* тощо.

Плідним джерелом словотворчості для митця були і народні розмовні конструкції, просторіччя, фразеологізми, порівняння. Ці складові, безперечно, оживляють мову творів, надаючи їй національної колоритності, невимушеності та допомагають створювати яскраві характеристики героїв.

У мову персонажів кіноповістей Довженко вводить такі компоненти:

- стійкі словосполуки або примовки – *знав би, де раки зимують; що з воза впало, те пропало; щоб не пошитись у дурні; терпець уривався; рот аж по вуха, а ластовиння на виду повне решето;*

- тавтологічні уснонародні словосполучення — *бувалий у бувальцях, покотився покотом , поїдом їли, раннім рано до схід сонця;*

- зменшувальні форми слів – *голубонько, донечко, сістоньки, вістоньки, літечко, хатонько;*

- порівняння, що поширені в живій мові селян — *як гуска в гнізді; як рій бджіл; тихо, немовби в озері; все одно, що з бугаєм говорити; як вовча згря.*

Заслужують на увагу авторські порівняння, яких у О.Довженка значна кількість: *сама вона в полі, ніби зрима пісня; впала на землю, як у сон; весь ясний соняшниковий світ стояв нерухомо, наче хор вродливих дітей.*

Мова кіноповістей часто рясніє просторічними словами, що відтворює характер побутового мовлення і служить засобом соціально-мовної характеристики образів, наприклад: *затирликала, понаравилось, причулось, прочуматись, розоряється, підірваний на ноги, зірвався з позиції, розклався в дим*.

Серед уснорозмовних синтаксичних конструкцій виразно виділяється часто вживана автором двочленна фігура, друга частина якої побудована як заперечення до першої, але по суті становить посилення першої: «Воно, звичайно, може, їхня правда. Мабуть, таки їхня. Не ті часи. Тепер вже на волах далеко не заїдеш»; «А як ловко співають, не гірш, як ми було, ні, навіть краще»; «Дід Григорій був не балакучий, але хочеться нагадати, що він справді-таки був мовчазний»; «І він залишиться без друга. Фактично, друга вже нема».

Приділяючи велику увагу психологічній характеристиці своїх персонажів, змальовуючи їх душевний стан, переживання та настрої, митець вдається до створення специфічних мовних новотворів: *закам'янили в задумі; почуття зреченості; глибоке, важке самоспоглядання; незлагодна залягла смутком на душі; плач від творчого захоплення; почуття тонкого жалю; глибина потрясіння; гул просвітлення; голос душі; хвилина осяяння*.

Щоб глибше розкрити різні якості людини, описати її портрет, автор послуговується *епітетами-означеннями*. Найбільше уваги О.Довженко приділяє опису виразу очей, добираючи такі словосполучення: «гордий схвильований погляд»; «очі в них світилися прекрасним гнівом, розумом і жадобою знання»; «в очах завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи»; «лагідний, розуміючий погляд»; «в очах страждання, палке, бездонне, глибоченне»; «в очах світяться іскри нерозтраченої ніжності»; «очі дівочі спрямовані вперед, замріяні, напружені, запитують долю свою на цьому чарівному льоті»; «дівочі обличчя розумні, ніжні..., і тіні замкнутих вій» [3].

Для показу негативних якостей людей, негативних дій і явищ Довженко використовує осудливу лексику: *негідник, бездушний себелюбець; брехлива, каїнова промова; дипломовані роззяви; пристосованець; наклеп лихий;*

донощиця; п'янички, ледарі – недисциплінований елемент; підлабузництво, лайка; лайливець.

За статистичними дослідженнями, у творах митця найчастіше вживаються слова *добро* і *чарівний* та похідні від них. Це, безперечно, пояснюється впливом поетики народної творчості та гуманістичною лексикою письменника: *добра робота, добре слово, добрі руки, добрі діла* та ін.; *чарівна дівчина, чарівна посмішка, чарівний світ, чарівна Десна, зачарована Десна* і под.

Яскравою рисою мови автора є тягіння до афористичності і створення власних крилатих висловів: «Очі розкрились, а день повечорів»; «Святість босоногого дитинства»; «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє»; «Духовний клімат епохи»; «Хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська»; «Одні вчені на гроші легкі, інші – на мозолі» тощо. Навіть у авторських філософсько-ліричних відступах «Зачарованої Десни» звучить високохудожня афористичність: «Тоді я ще не знав, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невинній зміні годин, що всі інші пригоди і вчинки течуть, як вода між берегами часу ...» [3].

Таким чином, діапазон уживання народнописенної лексики та уснорозмовних конструкцій народної мови у Довженка настільки широкий, що справляє таке враження, ніби Олександр Петрович є етнографом чи дослідником-мовознавцем, і, почавши писати художні твори, він переносить до них усі ті мовні і етнографічні елементи, які збирав та записував роками [2]. Безумовно, мовна палітра усіх творів письменника надзвичайно багата і яскрава, ми спробували доторкнутися лише до її невеликої частини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безручко О.В. Невідомий Довженко / О.В. Безручко. - К.: Фенікс, 2008. – 312с.
2. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка: (зб. «Зачарована Десна») / І.К. Білодід. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1959. – 95 с.
3. Довженко О.П. Кіноповісті. Оповідання / О.П. Довженко. – К.: Наукова думка, 1986. – 708 с.

4. Кочерган Ю.Ф. Олександр Довженко: проблеми майстерності/ Ю.Ф. Кочерган //Вища школа. – Львів: Знання, 1983. – С. 109 - 118.